

Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

I. SKUP
HRVATSKE
RANOKRŠĆANSKE
ARHEOLOGIJE
(HRRANA)

 PF press

15.–17. ožujka 2018.
Konferencijska dvorana
2. kat knjižnice
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, ZAGREB

Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

I. SKUP HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE ARHEOLOGIJE (HRRANA)

15.–17. ožujka 2018.
Konferencijska dvorana
2. kat knjižnice
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR – 10000 ZAGREB

I. skup hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)

Organizacijski odbor skupa:

prof. dr. sc. Mirjana Sanader
doc. dr. sc. Domagoj Tončinić
dr. sc. Iva Kaić
dr. sc. Vinka Matijević

Znanstveni odbor skupa:

prof. dr. sc. Mirjana Sanader
prof. dr. sc. Marina Milićević Bradač
prof. dr. sc. Krešimir Filipec

Kontakt:

HRRANA
Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
tel: 00 385 1 6060 777
e-mail: hrrana@ffzg.hr
web: <http://hrrana.ffzg.unizg.hr/>

I. SKUP
HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE
ARHEOLOGIJE
(HRRANA)

PROGRAM RADA /
SAŽECI IZLAGANJA

Nakladnik

Filozofski fakultet u Zagrebu, Ivana Lučića 3
FF press

Za nakladnika

Vesna Vlahović-Štetić

Urednici

Mirjana Sanader, Domagoj Tončinić, Iva Kaić, Vinka Matijević

Logo skupa

motiv kantara s ulomka mramorne ploče koja je bila dio oltarne ograde, Poreč, Eufrazijeva bazilika, 6. st. (crtež: Martina Rončević)

Korice

ulomak ranokršćanskog podnog mozaika, Poreč, Eufrazijeva bazilika, 4. st. (foto arhiv Katedre za antičku provincijalnu i ranokršćansku arheologiju)

Tisak

Kolor klinika d.o.o., Zagreb

Zagreb, ožujak 2018.

ISBN 978-953-175-675-4

Organizaciju skupa financijski su podržali:

Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Hrvatsko arheološko društvo

Promotivni materijal osigurala je:

Turistička zajednica grada Zagreba

I. SKUP
HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE
ARHEOLOGIJE
(HRRANA)

PROGRAM RADA

ČETVRTAK, 15.03.2018.

13:00 – 14:00 registracija sudionika

14:00 – 14:15 pozdrav sudionicima

14:15 – 16:00

POZVANO PREDAVANJE:

Nenad Cambi: Svetopisamske aluzije folklorne skulpture u ranokršćanskoj Dalmaciji

16:00 – 16:30 pauza za kavu

IZLAGANJA (15' + 5' rasprava):

16:30 – 16:50

Branka Migotti: Ranokršćanska arheologija – razdoblje ili sadržaj?

16:50 – 17:10

Dino Milinović: Stanje istraživanja u kasnoantičkoj i ranokršćanskoj umjetnosti: neka otvorena pitanja

17:10 – 17:30

Vinka Matijević: Razmišljanja o ranokršćanskom kontekstu kasnoantičkih grobova

17:30 – 17:50

Kristina Babić: Kako je rimski običaj blagovanja utjecao na formiranje ranokršćanske sakralne arhitekture?

17:50 – 18:10

Marija Marić Baković: Od kultno-sepulkralnog do konstruktivnog i dekorativnog – rimske spolije u ranokršćanskoj arhitekturi

PETAČ, 16.03.2018.

9:00 – 9:20

Emilio Marin: Četvrt stoljeća od XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju

9:20 – 9:40

Trpimir Vedriš: Ranokršćanski mučenici između hagiografije i arheologije

9:40 – 10:00

Vesna Lalošević: Arheološka istraživanja o mučenicima Dioklecijanovog progona iz hrvatskog povijesnog područja

10:00 – 10:30 *pauza za kavu*

10:30 – 10:50

Marina Milićević Bradač: *Desertum in pelago*

10:50 – 11:10

Sanja Ivčević: Hodočasnička ampula Sv. Mene iz Makarske

11:10 – 11:30

Zrinka Šimić-Kanaet: Ranokršćanski motivi na afričkoj i fokejskoj keramici

11:30 – 11:50

Dino Demicheli: Pregled kasnoantičke epigrafije na području rimske Dalmacije

11:50 – 13:30 *pauza za ručak*

13:30 – 13:50

Mirjana Sanader: Lektori na ranokršćanskim natpisima Salone i Parenzija

13:50 – 14:10

Branko Matulić: Motivi meandra i svastike na ranokršćanskim mozaicima salonitanske škole – radionice mozaika

14:10 – 14:30

Marija Buzov: Stanje istraživanja ranokršćanskih mozaika u Hrvatskoj

14:30 – 14:50

Ana Pavlović: Što nam sve govori polaganje novca u grobovima?

14:50 – 15:10

Iva Kaić: Nova zapažanja o intagliju objavljenom u časopisu *Bulletino di archeologia e storia dalmata* iz 1899. godine

15:10 – 15:30

Kristina Džin: *Ager Polensis* – urbana i krajobrazna transformacija ranokršćanskog doba

15:30 – 16:00 pauza za kavu

16:00 – 16:20

Jakov Vučić: Još jednom o ranokršćanskim nalazima iz Novalje

16:20 – 16:40

Ranko Starac: Crkve na otoku Krku između 5. i 9. stoljeća - primjer refugijalnog sakralnog i stambeno-rezidencijalnog sklopa u šumi Cickini

16:40 – 17:00

Miljenko Jurković: Transformacije povijesnog pejzaža Kvarnerskih otoka između antike i ranog srednjeg vijeka

17:00 – 17:20

Morana Čaušević-Bully – Sébastien Bully: Ranokršćanski crkveni sklopovi na Kvarneru

17:20 – 17:40

Krešimir Filipec: Ranokršćanska crkva u Loboru – Majka Božja Gorska, ortodoksna ili arijanska?

SUBOTA, 17.03.2018.

9:00 – 9:20

Hrvoje Vulić: Cijena spasa duše – preliminarni rezultati probnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Kamenica u Vinkovcima

9:20 – 9:40

Dora Kušan Špalj: *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice) – ranokršćanski horizont

9:40 – 10:00

Tanja Lolić: *Razmišljanja o kasnoantičkoj arhitekturi Siscije i mogućoj izgradnji kršćanske bazilike*

10:00 – 10:30 *pauza za kavu*

10:30 – 10:50

Joško Zaninović: Ranokršćanske crkve na drniškom području – topografija i nalazi

10:50 – 11:10

Maja Petrincec: Dosadašnji rezultati arheoloških istraživanja na Ceceli u Siveriću kod Drniša

11:10 – 11:30

Ante Jurčević: Ranokršćanski kompleks Crkvine u Klapavicama kod Klisa

11:30 – 11:50

Irena Radić Rossi – Tomislav Fabijanić – Marko Mendušić: Rezultati istraživanja ranokršćanskog sakralnog kompleksa u uvali Tarac na otoku Kornatu (2011.–2017.)

11:50 – 13:30 *pauza za ručak*

13:30 – 13:50

Ema Višić-Ljubić: Marusinac u svjetlu novih istraživanja

13:50 – 14:10

Tomislav Šeparović: Šuplja crkva u svjetlu numizmatičkih nalaza

14:10 – 14:30

Domagoj Tončinić: Preliminarno izvješće o arheološkim istraživanjima lokaliteta Velić kod Trilja (2013. - 2017.)

14:30 – 14:50

Marta Perkić: Prilog poznavanju ranokršćanske topografije dubrovačkog područja

POSTER

Ivanka Kamenjarin: Bojana keramika s lokaliteta Krtine u Kaštel Sućurcu

I. SKUP
HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE
ARHEOLOGIJE
(HRRANA)

SAŽETCI

Kristina Babić

Kako je rimski običaj blagovanja utjecao na formiranje ranokršćanske sakralne arhitekture?

Euharistija je najvažniji sakrament kojim kruh i vino postaju tijelo i krv Kristova. Obred euharistije odvija se na oltaru. Upravo zbog toga oltar je najvažnije mjesto svakoga kršćanskog sakralnog objekta. Esencijalna važnost oltarne menze – odnosno čina koji se na njoj odvija – najčešće se naglašava i arhitektonskim omotačem, pa se na crkvenom začelju redovito nalazi apsida, kao jedna od glavnih prepoznatljivosti kršćanske sakralne arhitekture.

Cilj ovoga rada je ukazati na nekoliko faza razvoja tipičnog oblika ranokršćanske crkve s prostranom polukružnom apsidom na začelju, te propitati ishodišta njezina polukružnog oblika. Kao jedno od glavnih ishodišta u procesu formiranja crkava s apsidom na začelju nameće se rimski način blagovanja tijekom kasne antike. U elaboraciji ovdje iznesene pretpostavke naglasak će biti stavljen na ranokršćansku arhitekturu istočne obale Jadrana, datiranu od prije Milanskog edikta do kraja 5. stoljeća.

Marija Buzov

Stanje istraživanja ranokršćanskih mozaika u Hrvatskoj

Među likovnim tehnikama mozaik je zauzeo značajno mjesto u antičkoj umjetnosti. Sa svojim ogromnim repertoarom tema, ukrasnih motiva i likovnih rješenja, danas predstavlja bogate izvore spoznaja ne samo o tokovima u razvoju ukusa i estetskih shvaćanja, već o svim aspektima života antičkog čovjeka.

U kasnoj antici mozaik postaje, gotovo, glavna slikarska grana te se u njemu odražavaju promjene stilskih pravaca. Mozaičari Rima i

Akvileje imaju konkurente u provincijama Galije, sa područja Rajne i Podunavlja, Orijenta i Afrike pa čak i Hispanije i Britanije. Posebno iz Orijenta i Afrike dolaze novine u motivima i u stilu. U kršćanskim kulturnim građevinama i carskim palačama sve se više prelazi na dekoraciju zidova mozaikom. Rim, Solun i Carigrad, u tom pogledu, nisu jedina središta u 4. i 5. st. Od Justinijana, s bizantskim mozaikom, nastaje novi sjajni razvoj te tehnike na području Mediterana.

Kako su na prostoru Hrvatske ostatci antičkog slikarstva rijetkost, samo česti mozaički nalazi dočaravaju domet izgubljenih ostvarenja u oblasti slikarstva, koji po kvaliteti nisu zaostajali za graditeljstvom i skulpturom.

Dok su mozaikom, iz prvih stoljeća rimskog vladanja, u našim krajevima najvećim dijelom prekrivene podne površine prostorija i javnih i privatnih građevina, u gradovima i ljetnikovcima (*villae rusticae*), dotle je u kasnoantičko, ranokršćansko i bizantsko doba mozaik ukrašavao i zidne površine, posebno kulturnih građevina (Poreč).

U ovom radu će se razmatrati stanje istraživanja mozaika na hrvatskom povijesnom prostoru i različiti istraživački problemi koji se pri tome javljaju.

Nenad Cambi

**Svetopisamske aluzije folklorne skulpture u ranokršćanskoj Dalmaciji
(pozvano predavanje)**

Morana Čaušević-Bully – Sébastien Bully

Ranokršćanski crkveni sklopovi na Kvarneru

Kvarnersko otočje današnjeg Hrvatskog primorja jedna je od neizostavnih poveznica Jadranske plovne rute koja je spajala Italiju s Dal-

macijom, sa zaleđem, odnosno Norikom i Panonijom. Istraživanja vođena na ovom području posljednjih godina ukazuju na iznimno bogatstvo ranokršćanskih zdanja koja nastaju i razvijaju se upravo zahvaljujući ovom ključnom položaju na pomorskom putu. Navedena crkvena zdanja i sklopovi vezani uz pomorske pravce su u žarištu znanstvenog istraživačkog programa "Otočno redovništvo na Kvarneru od 5. do 11. stoljeća" osnovanog 2010. godine.

Prvih pet godina navedenog programa bile su posvećene popisanju i sustavnom dokumentiranju postojećih stanja, kako ranokršćanskih crkava, tako i njihove okolice, okoliša i topografskog položaja. Tako smo zahvaljujući sustavnom pregledu otkrili i prepoznali neke nove ranokršćanske lokalitete, kao što su Sveti Petar kod Ilovička ili Lukovac kod otoka Raba, dok smo na drugim mjestima mogli ukazati na potpuno drugačiji kontekst nastanka određenih crkava za koje se do sada mislilo, kao što je to slučaj s primjerice Mirinama na otoku Krku ili s Martinšćicom na otoku Cresu.

Rezultati ove prve faze istraživačkog programa, koje ovim putem predstavljamo na Prvom skupu hrvatske ranokršćanske arheologije, ukazali su na veliko bogatstvo i raznolikost ranokršćanskih crkava na kvarnerskom području. Njihovo preispitivanje otvorilo je pitanje ne samo datacije njihova nastanka, već i svih faza korištenja. Prilike i razlozi zbog kojih kvarnerski crkveni sklopovi i neke crkve nastaju, njihova funkcija i promjena funkcijâ su također jedan od glavnih problema koji su u samom srcu naših preispitivanja.

Dino Demicheli

Pregled kasnoantičke epigrafije na području rimske Dalmacije

Ovaj pregled donosi osvrt na kasnoantički epigrafski korpus s područja provincije Dalmacije. Kako je poznato, radi se o više od 1000 natpisa koji najvećim dijelom potječu iz Salone i njezine bliže okoli-

ce. Velika većina natpisa je na latinskom jeziku, dok je tek nešto više od 10% natpisa pisano grčkim alfabetom. Zahvaljujući relativno nedavno objavljenoj zbirci natpisa kršćanske Salone, omogućen je dobar uvid u epigrafski materijal koji i kvalitativno i kvantitativno može poslužiti kao cjelina s kojom se mogu raditi usporedbe prema ostatku Dalmacije, ali i drugim gradovima izvan Dalmacije. Osim pregleda stanja epigrafskog materijala, donijet će se i prikaz kasno-antičkih natpisa s arheoloških istraživanja koji su neobjavljeni, ponajviše s teritorija Salone.

Kristina Džin

Ager Polensis-urbana i krajobrazna transformacija ranokršćanskog doba

Višestoljetna rimska dominacija južnom Istrom teritorijalno i administrativno ustrojenim prostorom kao *Ager Polensis (et Nesactiensis)* ostavila je traga i u urbanom, ali i u prostornom razvitku ranokršćanskog nasljeđa u gradovima, ali i u pejzažu.

Arheološka istraživanja urbanog prostora antičke Pole i Nezakcija, i prostora Vižule (Isola del Vescovo), Sv. Ivana od Izvora (S. Giovanni di Fontanella), Biskupije – Munkalba (Medulin), Sv. Stjepana i Gospe od Kuj (Ližnjan), Sv. Marije (Brijuni), Sv. Agneze i Sv. Andrije (Betiga) nepresušan su izvor za promišljanje o fenomenu razvoja kršćanstva u određenom prostoru u danome trenutku.

U Puli se pored službenog kulta u hramovima na forumu štiju carski kultovi Klaudijevaca, Hadrijana, ali i orijentalnog Sabazija. U 4. stoljeću, nasuprot osi tzv. Dijaninog hrama diže se hram u doba cara Konstantina. Poznato je da se u 4. stoljeću na mjestu crkve sv. Tome štuje kršćanstvo, a forumski hramovi i dalje egzistiraju u punom sjaju.

U Nezakciju, nasuprot kapitolijske trijade, u 4. stoljeću postoji memorija, a na tom prostoru se u 5. stoljeću grade dvojne bazilike.

U ageru, na prostorima ljetnikovaca ili proizvodnih centara, ili sljubljenih uza njih, nastaju jezgre budućih ranokršćanskih objekata koji su u funkciji duže vrijeme, a pratimo ih kroz arhitektonske ostatke ili toponime.

Arheološka i prostorna istraživanja nedestruktivnim metodama, usporedo s kartografskom analizom prostora, daju zanimljive rezultate o distribuciji ranokršćanskih lokaliteta u pejzažu južne Istre.

Krešimir Filipec

Ranokršćanska crkva u Loboru – Majka Božja Gorska, ortodoksna ili arijanska?

Ranokršćanska crkva u kasnoantičkom visinskom naselju u Loboru – Majka Božja Gorska sagrađena je u drugoj polovici 5. ili, što je vjerojatnije, početkom 6. stoljeća. Istražena je djelomično jer su kasnije iznad njena središnjeg dijela bile sagrađene predromanička (9. st.), romanička (12./13. st.) i postojeća gotička crkva (14./16. st.) s naknadnim dogradnjama i preuređenjima. Crkva je bila jednobrodna, imala je narteks te na sjevernoj strani prigradene različite prostorijske. U nju se ulazilo kroz narteks, i to kroz dva bočna ulaza. Ispred narteksa nalazio se hodnik s kojim je bila spojena s posebnom oktogonálnom zgradom krstionice. Dno heksagonalne pISCINE, unutar zgrade krstionice, obloženo je mramornim podnim pločama, a istim takvim pločama popločen je dio postojećeg gotičkog svetišta te nije isključeno da je i pod u ranokršćanskoj crkvi njima bio popločen. Od ostalog unutrašnjeg inventara crkve očuvana je jedna oltarna mramorna menza kasnije postavljena u predromaničkoj crkvi. U šuti uokolo oktogonalne zgrade krstionice nađeni su dijelovi kipa božice Dijane. Uz crkvu je nađeno nekoliko kasnoantičkih grobova te predmeti koji vrlo vjerojatno pripadaju istovremenim uništenim grobovima. Kasnoantičko groblje se nalazilo uz crkvu, unutar nase-

lja, a predmeti pokazuju način pokopa najčešće povezan uz kulturu pokopa vremena velike seobe naroda, pa tako često s novima naseljenicima Germanima. Prema tome možda bismo prema grobovima mogli pomisliti da je crkva korištena za potrebe Germana, Gota ili Langobarda. Tada bi bilo opravdano pomisliti da je ona arijanska. Nije također isključeno da je ona ipak ortodokсна, jer oktogonalna zgrada krstionice svjedoči u prilog tezi da je to mjesto imalo značajnu okupljajuću ulogu u istočnom dijelu ptujske općine i rimske provincije Sredozemni Norik.

Sanja Ivčević

Hodočasnička ampula sv. Mene iz Makarske

Jedno od najpoznatijih i najbolje posjećenih svetišta kršćanskog svijeta u kasnoantičkom razdoblju bila je Abu Mena, grad u sjeverozapadnom Egiptu izrastao nad svetištem s grobom svetog Mene, mučenika stradalog u progonima kršćana u vrijeme vladavine cara Dioklecijana. O važnosti tog svetišta, uz literarne izvore i istražene ostatke arhitekture, svjedoče i razni suveniri, proizvođeni na samom lokalitetu za potrebe hodočasnika, među kojima su najpopularnije bile ampule s posvećenom vodom (ili uljem) s ljekovitim svojstvima. Radi se o keramičkim plosnatim bočicama datiranim od 5. st. do sredine 7. st., za koje je ustanovljen velik broj tipova na temelju prikaza i ukrasa okvira.

O raširenosti štovanja sv. Mene i ugledu svetišta u kasnoj antici najbolje svjedoče brojnost i široka distribucija nalaza karakterističnih ampula koje su vjerojatno brojčano najbolje zastupljen i najrašireniji kasnoantički hodočasnički suvenir. Stoga ih se ne promatra isključivo kao dokaz putovanja hodočasnika u svetište u Abu Meni, ili proizvodnje i trgovine vezanih uz pobožnost hodočasnika u kasnoj antici, već i kao pokazatelj o dobro funkcionalnim trgovačkim putovima i neprekinutim vezama istoka i zapada sve do 7. st.

Na području Dalmacije kult sv. Mene potvrđen je nalazom dvije ampule te mramorne ploče datirane u 6. st. s imenom sveca na grčkom jeziku. Natpis je pronađen na salonitanskom groblju na Marusincu, a pretpostavlja se da je ploča pripadala poklopcu lokula u kojemu su bile pohranjene pseudorelikvije sv. Mene. U fokusu istraživanja je ampula pronađena na području Makarske koja se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Na njoj je prikazan sv. Mena u pozi oranta, a pripada najzastupljenijem tipu ampula tog sveca. Utvrđivanje tipološke pripadnosti i eventualno preciznije kronološko određenje moglo bi približiti vrijeme, način i okolnosti u kojima je ampula dopremljena na naše područje, a u kontekstu poznatih veza Dalmacije i sjeverne Afrike i Egipta te uloge Salone na putničkim i trgovačkim rutama koje su povezivale sjeverni Jadran i Mediteran.

Ante Jurčević

Ranokršćanski kompleks Crkvine u Klapavicama kod Klisa

Nakon arheoloških istraživanja koja su provedena 1906. i 2006. godine utvrđeno je da se na lokalitetu Crkvine nalazio ranokršćanski arhitektonski kompleks koji se sastojao od jednobrodne bazilike s upisanom apsidom, natkrivanog narteksa, katekumeneja, krstionice te još nekoliko međusobno povezanih prostorija s južne i sjeverne strane bazilike. Unutar kompleksa pronađen je veliki broj ulomaka crkvenog namještaja, staklenih posuda, novca i oruđa. Većina pronađenih predmeta može se datirati u razdoblje od kraja 4. do druge trećine 5. stoljeća. Nakon rušenja ranokršćanskog kompleksa obnovljen je dio arhitekture na sjevernoj strani, najvjerojatnije krajem 9. ili početkom 10. stoljeća, te je na tome mjestu sagrađena srednjovjekovna crkva oko koje se formirala i manja nekropola s bogatim grobnim nalazima. Budući da su u neposrednoj blizini ovoga lokaliteta prolazile i dvije značajne antičke prometnice, a na lokalitetu

je pronađen i veliki broj antičkih natpisa, novca i različitog posuđa, možemo pretpostaviti da se u blizini nalazilo i antičko naselje.

Miljenko Jurković

Transformacije povijesnog pejzaža Kvarnerskih otoka između antike i ranog srednjeg vijeka

Kasna antika, shvaćena u svom najvećem kronološkom opsegu (kako se danas sve više prihvaća), od Tetrarhije pa do Karla Velikog, razdoblje je velikih transformacija monumentalnog pejzaža na istočnome Jadranu. Fokusirajući se na prostor Kvarnerskih otoka kao *case studies*, nastojat će se ukazati na različite vidove promjena. One su uvjetovane ključnim političkim i društvenim mijenama, od kojih najveći utjecaj na transformacije pejzaža imaju kristijanizacija, Gotski ratovi te prodor Avara i Slavena u Dalmaciju u ranom 7. stoljeću. Kako početak razdoblja obilježava novi politički, društveni i ekonomski sustav kojeg uvodi Tetrarhija, tako je i kraj razdoblja obilježen dvjema epizodama: diplomatskim ratom Bizanta s jedne, Karolinga i Pape s druge strane u zadnjim desetljećima 8. stoljeća, te konačno franački prodor u Dalmaciju koji obilježava kraj kasne antike na ovim prostorima.

Kombinacijom novih tehnologija i metoda istraživanja može se već u sadašnjem stanju istraživanja dati čitav niz podataka o transformaciji kulturnog pejzaža od 3. do 8. stoljeća. Promjene su u prvom redu vidljive u gradovima, *Arba*, *Apsorus*, *Curicta*, *Fulfinum*, od modela nastanka, preko Rimskog razdoblja do kristijanizacije, i, za tri od ta četiri grada, nastanka biskupskih sjedišta. U ruralnom se prostoru mogu pratiti modeli naseljavanja i korištenja zemlje, procesi napuštanja i ponovnog korištenja pojedinih naselja, izgradnje crkava i obrambenih sustava, pojave samostana, koji svaki na svoj način daju pečat transformacijama kulturnog pejzaža.

Iva Kaić

Nova zapažanja o intagliju objavljenom u časopisu *Bulletino di archeologia e storia dalmata* iz 1899. godine

U časopisu *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (god. 22) iz 1899. godine nailazimo na mali članak, naslovljen "Spomenik, kojemu euharistično značenje još nije utvrđeno" (str. 25-26) i potpisan od strane redakcije časopisa. U njemu je objavljen jedan intaglio od karneola iz gliptičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. Članak donosi vrlo kvalitetnu, uvećanu fotografiju toga intaglija uz kratku raspravu o urezanom motivu, kojem su pažnju posvetila i velika imena onodobne ranokršćanske arheologije poput Giovanni Battista De Rossija i Józefa Bilczewskog. Taj je motiv, koji prikazuje ribu na tronožcu, opisan kao motiv kršćanskog karaktera, vezan uz euharistiju. U ovome radu donosimo nova zapažanja o navedenom motivu u svjetlu suvremenih istraživanja s područja rimskodobne gliptike.

Ivanka Kamenjarin

Bojana keramika s lokaliteta Krtine u Kaštel Sućurcu

Autorica će prezentirati nalaze bojane keramike otkrivene u grobovima u nekropoli Krtine u Kaštel Sućurcu. Pronađene su 4 posude (dvije čaše i dva vrčića) u 4 groba. Datiraju se u 3. stoljeće, nesigurnog su porijekla (pretpostavlja se središnja Bosna), a prema dostupnoj literaturi ovo bi mogli biti najjužniji pronađeni primjerci.

Dora Kušan Špalj

Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) – ranokršćanski horizont

Arheološki muzej u Zagrebu od 1953. godine provodi istraživanja na prostoru rimskog naselja *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice), poznatog lječilišnog, kultnog i trgovačkog središta. Na lokaciji u gradskom parku, na površini od oko 6000 m² otkriven je kompleks rimske javne arhitekture, a sastojao se od svetišta izgrađenog oko izvora termalne vode te kupališnog dijela (zgrade kupališta s bazenima i bazilikom). Izuzetna ljekovitost vode bila je glavni razlog popularnosti ovog lječilišta i svetišta u rimsko vrijeme, ali i štovanja raznih božanstava kojima se pripisivala moć ozdravljenja, dok novi nalazi ukazuju i na mogućnost da je prostor oko termalnog izvora bio i mjesto proricanja. Vrlo zanimljive podatke o kontinuitetu korištenja prostora oko termalnog izvora i u ranokršćanskom razdoblju dala su istraživanja izvorišnog bazena (od 2011. do 2015. godine). U samom izvorištu nađeno je više od 17000 rimskih kovanica, ali i drugih predmeta, koji su kao zavjetni darovi ubacivani u termalnu vodu tijekom više stoljeća. Osim brončanog novca, najčešće se radilo o nakitu, među kojim se ističe i nekoliko predmeta s kršćanskom simbolikom, a što svakako ukazuje na svojevrsni suživot poganske i kršćanske religije, odnosno na štovanje kulta izvora i nakon uvođenja kršćanstva. Međutim, ipak najviše podataka o ranokršćanskom horizontu dali su rezultati prve faze istraživanja lokaliteta (od 1953. do 1982. godine), kada je utvrđeno da je prostor kupališne bazilike u drugoj polovici 4. stoljeća bio prenamijenjen u kršćansku crkvu, a istraživanjima 2004. godine nadopunjena su saznanja o izgledu tog prostora.

Vesna Lalošević

Arheološka istraživanja o mučenicima Dioklecijanovog progona iz hrvatskog povijesnog područja

U vrijeme velikog Dioklecijanovog progona kršćana na hrvatskom povijesnom prostoru postojala je razgranata mreža ranokršćanskih zajednica koje su djelovale uglavnom u urbanim centrima *Salona, Siscia, Savaria, Sirmium* i *Cibalae*. Iz tih malih kršćanskih zajednica potekli su pojedinci koji su umrli kao mučenici. Spomenutim centrima bi se, radi potpunije slike, pridružili i mučenici iz Akvileje, Tergeste i Singiduna, centara koji su u kasnoantičko vrijeme činili jednu jedinstvenu prostornu cjelinu u kojoj je stradalo 50-tak svetaca. Izvori o njima, kako literarni tako i materijalni, mnogostruki su i razasuti u nekoliko država (Italija, Slovenija, Hrvatska, Srbija, Grčka i Turska). Iz tog razloga objedinjavanje prikaza sve obilnijih rezultata arheoloških istraživanja o mučenicima iz spomenutih centara, sa literarnim izvorima zahtijeva interdisciplinarni pristup. Predstavit će se kasnoantički horizont nalaza, ponajprije onih koji su datirani u 4. stoljeće. Rad će unaprijediti i upotpuniti spoznaje o spomenutim ranokršćanskim lokalitetima jer će se na jednom mjestu objediniti prikaz literarnih i topografskih podataka sa predmetnim i epigrafskim nalazima o mučenicima.

Tanja Lolić

Razmišljanja o kasnoantičkoj arhitekturi Siscije i mogućoj izgradnji kršćanske bazilike

Posljednji značajan horizont arhitekture u rimskoj Sisciji, prema rezultatima dosadašnjih arheoloških istraživanja, razdoblje je 4. stoljeća, Konstantinovog i post-Konstantinovog vremena, kad se obnavljaju i pojačavaju bedemi na sjevernom i južnom rubu grada,

gradi se monumentalna zgrada žitnice uz južni ulaz u Sisciju, a nastaju i nizovi zgrada sličnog karaktera na zapadnom dijelu središta grada u blizini rijeke.

Pretpostavljena kršćanska bazilika 4. stoljeća, izgrađena u samom središtu Siscije, posljednji je veliki građevinski projekt koji poznajemo iz dokumentacije 19. st. iz *Spomenice župe Uzvišenja sv. Križa* u Sisku. Nacrt, koji je izradio župnik Franjo Schloissnigg, prikazuje zgradu velikih dimenzija s trobrodnom dvoranom i svetištem u formi rotunde. Zgrada je bila dim. 20x9 orgija (38x16 m), a rotonda (svetište?) promjera 18 m. U osi srednjeg broda, uz zid rotunde, stajala je ara. Zgrada je imala dva ulaza, jedan na glavnom pročelju, a drugi bočno u polukružnom prostoru kako je naznačeno na nacrtu.

Tlocrt zgrade sugerira moguće dvije faze izgradnje, odnosno dogradnju rotunde na već postojeću trobrodnu dvoranu, s obzirom da četiri stupa u rotondi nemaju funkciju ambulatorija, već su, prema Schloissnigovu nacrtu, nastavak lađa.

Opis iz *Spomenice* zgradu smješta u kasnoantički kontekst kršćanskog karaktera. U prilog ovoj interpretaciji je rotonda koja ima analogije u ranokršćanskom sloju brojnih rimskih gradova od Italije do Norika i Hispanije.

S druge strane, iako neuobičajen tlocrt za baziliku urbanu, kontekst blizine monumentalnog središta Siscije i ostalih fragmentarnih nalaza u neposrednoj blizini, govore u prilog sloju bez kršćanskog sadržaja.

Marija Marić Baković

Od kultno-sepulkralnog do konstruktivnog i dekorativnog – rimski spoliji u ranokršćanskoj arhitekturi

Na primjeru nekoliko arheoloških lokaliteta s Livanjskoga polja, razmatramo uporabu i kontekst rimskih nadgrobnih spomenika, kao

spolija, u ranokršćanskoj sepulkralnoj arhitekturi. Korištenje građe iz doba poganstva pri oblikovanju kršćanskih građevina, fenomen je koji se tumači ishodom ekonomskog pragmatizma, a iz onog što je bilo dostupno, proizišla je i nova kasnoantička estetika. Stoga nas zanima njihova moguća svrha u novom kontekstu, a ne primarno što su ti spomenici izvorno predstavljali. Na Groblju sv. Ive u Livnu, u Lištanim na lokalitetu Podvornice, te na Grepcima kraj Prisa, ostatci rimskih spomenika uzidani su najčešće u ranokršćanske grobnice. Uglavnom, radi se o ulomcima kamenih osuarija s nekropola koje su na lokalitetima prethodile ranokršćanskim bazilikama. Iz prezentiranih primjera mogu se iščitati različiti aspekti njihova ponovnog korištenja, od smisleno dekorativnoga do čisto konstruktivnoga. Imamo spolije koje se načinom ugradnje ne ističu u novom građevnom tkivu, i imamo spolije koje su ugrađene s određenom dekorativnom i funkcionalnom nakanom. Na Groblju sv. Ive u Livnu ulomci osuarija uzidani su u presvođene grobnice, i to na način da se iskorištavaju njihovi ukrasni elementi. Zanimljiv je način promišljanja majstora zidara, iz kojega se vidi da se kod oblikovanja pročelja jedne od grobnica vodilo računa o ukrasnim elementima starijih spomenika. U Lištanim, na lokalitetu Podvornice, ulomci kamenih osuarija također su uzidani u jednu od ranokršćanskih grobnica, ali isključivo kao konstrukcijski iskoristivi elementi, glatkih ploha. Pojam *spolia* u svom izvornom značenju može imati negativne konotacije, dok ipak ponovno korištenje arhitektonskih elemenata ili spomenika u praktične svrhe u novom kontekstu, može imati pozitivno značenje. Danas ugradnju spolija vidimo kao inkorporaciju starijih spomenika u novije, te ih vidimo kao element koji svjedoči o promjenama u organizaciji i prostornom razvoju naselja.

Emilio Marin

Četvrt stoljeća od XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju

Prije četvrt stoljeća, bio je u Splitu i Poreču održan jubilarni XIII. Međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, o stotoj obljetnici Prvog međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju (Split, 1894. godine). Na jubilaranom Kongresu je sudjelovalo tristotinjak arheologa iz tridesetak zemalja. Autor ovog priopćenja bio je glavni tajnik Kongresa, pa u ovoj prigodi želi podsjetiti na izazove i ciljeve tog Kongresa te lekcije koje su se mogle iz njega naučiti za budućnost univerzalne i hrvatske starokršćanske arheologije.

Vinka Matijević

Razmišljanja o ranokršćanskom kontekstu kasnoantičkih grobova

Zahvaljujući stručnim i znanstvenim publikacijama objavljenima od 19. stoljeća do danas te izvješćima i arheološkoj terenskoj dokumentaciji koja se nalazi u muzejima i nadležnim konzervatorskim odjelima, danas raspoložemo podacima o velikom broju nalaza kasnoantičkih grobova na području srednje Dalmacije. U njima su nerijetko zabilježeni nalazi keramičkog posuđa i svjetiljaka; čavala, pojasnih kopči i fibula; brončanog prstenja, narukvica i naušnica; novca; kasnoantičkih staklenih balzamarija; narukvica i perlica od staklene paste; te koštanih igala-ukosnica. Nalazi su tipološko-komparativnim analizama uglavnom bili datirani od 3. do 6. st., a dubljoj simboličkoj analizi predmeta rjeđe se posvećivala pažnja. Zbog toga nam se nametnulo pitanje mogu li se, pregledom materijala odabranih grobnih cjelina, dopuniti do sada stečene predodžbe vezane uz eventualni ranokršćanski kontekst kasnoantičkih grobova

srednje Dalmacije. U izlaganju će pozornost prvenstveno biti posvećena kasnoantičkim svjetiljkama te raznovrsnom nakitu jer oni najčešće nose prikaze koje pripisujemo ranokršćanskoj umjetnosti.

Branko Matulić

Motivi meandra i svastike na ranokršćanskim mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika

Motivi meandra i svastike jedni su od najstarijih i najraširenijih likovnih uzoraka koji se javljaju na gotovo svakom mediju vizualnih umjetnosti pa tako i na mozaicima. Njihova osnovna obilježja su dugo trajanje, gotovo od samih početaka likovnog izražavanja čovjeka do danas, te njihova rasprostranjenost na svim kontinentima. Inkorporirani su u likovnost gotovo svih civilizacija, a derivacija su spirale koja je praiskonski simbol svemira i vremensko-prostorne beskonačnosti. Likovnom pretvorbom spirale iz organskog u geometrijsko obličje nastaju meandar i svastika s gotovo istovjetnim značenjem beskonačnosti, ritma, neprekinutosti, sunca, života, dobra, svjetla, nade i zdravlja. Njihova simbolika vremenom je postala slojevita, no uvijek na tragu izvorne solarne simbolike koju preuzima i ranokršćanska ikonografija, kako unutar tako i izvan konteksta liturgije. U današnjem vremenu, motiv svastike, opterećen povijesnim konotacijama Drugog svjetskog rata, izgubio je svoj izvorišni sadržaj, štoviše, kao simbol doživljava se u potpuno suprotnom značenju. Samo naizgled na ranokršćanskim mozaicima može se steći dojam da je njihova uporaba uvjetovana njihovom likovnom zanimljivošću koja počiva na izrazito geometriziranoj dekorativnosti i kao takvi izuzetno su prikladni za medij mozaika. Ipak, ne valja zaboraviti, a još manje odbaciti i njihov simbolički sadržaj vremensko-prostorne beskonačnosti koji je pridržan Bogu.

Branka Migotti**Ranokršćanska arheologija - razdoblje ili sadržaj?**

U prilogu se problematiziraju pojedini proturječni ili dvojbjeni teoretski i praktični aspekti ranokršćanske arheologije kao sadržajno i metodološki ustrojene znanstvene discipline, koja usprkos tome ne postoji u službenoj hijerarhiji podjele na znanstvena područja, polja i grane u Hrvatskoj. Naglasak je stavljen na nekolicinu prijeponih elemenata i objektivnih poteškoća u kronološkom i predmetnom određivanju ranokršćanskih sadržaja, mjestu ranokršćanske arheologije unutar grane antičke arheologije i njene periodizacije, te terminološkim neujednačenostima. Među pitanjima o kojima se raspravlja najvažnije je ono o odnosu između kasnoantičke i ranokršćanske arheologije, odnosno o mogućoj ugroženosti opstanka potonje u korist prvo-spomenute, na što je hrvatskoj znanstvenoj literaturi prvi put upozoreno u vezi s XIII. međunarodnim kongresom za starokršćansku arheologiju, održanim 1994. u Solinu, Splitu i Poreču. Pritom se strah od gubitka samosvojnosti ranokršćanske arheologije odbacuje na temelju jasnih pokazatelja mjesta i stupnja razvitka te discipline u suvremenoj znanosti. Nadalje, raspravlja se o (ne)opravdanosti upotrebe sintagme *ranokršćansko razdoblje*, ali u kontekstu nedvosmislenog zagovaranja opstanka i razvitka ranokršćanske arheologije kao znanstvene grane. U kontekstu rasprave o ranokršćanskim sadržajima, upozorava se na nekritično određivanje predmeta ili pojava kao ranokršćanskih kad za to nema dovoljno uporišta, ni u simboličnom ni u arheološkom kontekstu. Konačno, skreće se pozornost na potrebu suvremenog interdisciplinarnog pristupa u proučavanju ranokršćanskih sadržaja, pri čemu se prije svega misli na potrebu tješnje suradnje sa stručnjacima teoloških disciplina.

Marina Milićević Bradač

Desertum in pelago

Od kasne antike, pa tijekom srednjega vijeka, pustinjaci se povlače na otoke, otočiće i hridi tražeći isposnički život. To je naročito prisutno u zapadnoj Europi, gdje su redovnici silno željeli oponašati uzor pustinjaka s istoka, ali kako u njihovom okolišu nije bilo nepregledne pješčane pustinje, odlazili su na nepreglednu morsku pustinju – u ocean, na otočiće da tu budu bliže Bogu. Poznati su nam mnogi takvi samostani nastali na otočićima, od kojih je sigurno najslavniji Skellig Michael uz obalu Irske.

Dino Milinović

Stanje istraživanja u kasnoantičkoj i ranokršćanskoj umjetnosti: neka otvorena pitanja

Prvi skup hrvatske ranokršćanske arheologije je dobra prigoda da razmotrimo stanje istraživanja kasnoantičke i ranokršćanske umjetnosti te postavimo neka pitanja na koja istraživači još i danas nemaju zadovoljavajuće odgovore. Dakako, vremenski okvir izlaganja ograničava nas na letimičan pregled, koji nema pretenzija biti iscrpan; odabrani problemi mogu se učiniti osobnim izborom, koji je neminovno ograničen specifičnim područjima interesa ovog istraživača. Problemi interpretacije koji me ovdje zanimaju vezani su uz umjetnost kasnoga Rimskog Carstva, ponajprije 3. i 4. stoljeća, kako tradicionalnog (mitološko-poganskog), tako i kršćanskog sadržaja. Područje interesa obuhvaća prije svega mediteranske provincije Carstva, uključujući provincije Dalmaciju i Panoniju. Zanimaju me regionalne specifičnosti u likovnoj produkciji i raširenost pojedinih medija (nosača), primjerice, kršćanskih sarkofaga na friz rimske

(*Stadtroemisch*) proizvodnje. Kako to da jedna tako bogata likovna produkcija gotovo u potpunosti nedostaje u istočnim dijelovima Carstva, prije svega u Konstantinopolu? Kako to da je relativno slabo zastupljena na istočnoj Jadranskoj obali? Je li riječ o „stvarnim dosegima moći“ senatske aristokracije, kako su predlagali neki istraživači, ili o konfiguraciji trgovačkih interesa i putova? Povjesničar umjetnosti s jednakim će zanimanjem pratiti obrasce distribucije polikromnog mozaika ili raskošnih srebrnih pladnjeva (*Picture Plates*) tijekom ovog razdoblja; trebamo li ih dovesti u vezu s razvojem pojedinih provincija u kasnome Carstvu ili s karakterističnim skupinama naručitelja? Naposljetku, specifičnosti konteksta (privatna kuća, javni prostor ili grob) nameću pitanje odabira pojedinih tema i motiva te njihovu popularnost ili, pak, neočekivan izostanak u ikonografiji različitih nosača. Premda korpus primjera na području Hrvatske u doba kasnoga Carstva u pravilu nije dovoljno reprezentativan za konačne odgovore, uvid u raširenost pojedinih nosača i njihovu ikonografiju možda nam može pomoći da bolje shvatimo mjesto i ulogu naših krajeva u kasnoantičko i ranokršćansko doba.

Ana Pavlović

Što nam sve govori polaganje novca u grobovima?

Običaj polaganja novca u grob pokojnika proteže se od vremena antike, preko srednjeg vijeka, sve do modernog doba. U posljednje se vrijeme u stručnoj literaturi ova pojava prvi put počinje propitivati sa strane nekih novih teorijskih i ekonomskih stajališta, te jasnije definirati i analizirati, pri čemu se otvaraju nove istraživačke teme i postavljaju nova pitanja. Npr. ulazi se u problematiku definiranja kovanica kao grobnog priloga, kao obola, privjeska i/ili amuleta. Nalazi probušenog novca u grobovima starohrvatske kulture već su odavno poznat fenomen, a novcem kao grobnim prilogom, i kom-

pleksnim pitanjem prijenosa i nasljeđa antičkog poganskog rituala u kršćanskom svijetu, bavili su se mnogi proučavajući kasnoantičke i ranokršćanske nekropole na prostoru današnje Hrvatske. Donosimo pregled, analizu te vremensko i prostorno određenje takvih ukopa na prostoru kasnoantičke, ranosrednjovjekovne i ranokršćanske Hrvatske, kako bi na jednom mjestu odredili i postavili kriterije prema kojima se takvi nalazi daju razvrstati i odrediti, protumačiti i staviti u određeni kronološki, socijalni, politički i ekonomski kontekst.

Marta Perkić

Prilog poznavanju ranokršćanske topografije dubrovačkog područja

Do sada utvrđeni ranokršćanski lokaliteti na dubrovačkom području ne pružaju jasnu sliku ovog prostora na samom izmaku antike, mahom zbog neistraženosti, ali i nepotpune valorizacije pojedinih lokaliteta kod kojih je izostala obrada cjelokupne arheološke, pokretne i nepokretne građe proistekle iz istraživanja. Topografskim pregledom utvrđenih i potencijalnih ranokršćanskih lokaliteta i njihove raspoređenosti u odnosu na kopnene i pomorske puteve, pokušava se upotpuniti ova slika s posebnim naglaskom na odnos Epidaura i Dubrovnika kao starog, odnosno novog biskupskog sjedišta, a na temelju dostupnih arheoloških nalaza, odnosno rezultata arheoloških istraživanja. Postojeća analiza nadopunjuje se i sakralnom, odnosno ranokršćanskom toponimijom koja ukazuje na kontinuitet života svetih mjesta i dugotrajnu prisutnost jakog romanskog elementa duboko u srednjovjekovnom razdoblju.

Maja Petrincec

Dosadašnji rezultati arheoloških istraživanja na Ceceli u Siveriću kod Drniša

Prva arheološka iskopavanja na položaju Cecela u Siveriću kraj Drniša proveo je fra Lujo Marun 1885. godine. To su ujedno bila i njegova prva istraživanja dok je još bio župski pomoćnik u Drnišu, prije imenovanja kninskim župnikom, a potaknuta su pretpostavkom da će ovdje pronaći ostatke srednjovjekovne crkve Sv. Cecilije pred kojom je, prema legendi, ubijen hrvatski kralj Zvonimir. Ta iskopavanja, kao i manji zahvati koje je kasnije poduzimao na lokalitetu, bili su amaterskog karaktera i bez popratne dokumentacije. Iz rijetkih dnevničkih zabilješki moglo se tek zaključiti da su otkriveni ostatci sakralnog objekta, ali bez određivanja razdoblja kojem pripada.

Revizijska arheološka istraživanja započela su 2002. godine. Bez obzira na činjenicu da je Cecela zaravnjeni plato velike površine, kao i na to da na lokalitetu nije bilo jasno vidljivih ostataka, vrlo brzo su se otkrili tragovi zidova te se započelo s iskopavanjima. Dosad je provedeno sedam istraživačkih kampanja koje su rezultirale bogatim i značajnim nalazima. Riječ je o višeslojnom nalazištu čiji počeci sežu u rimsko razdoblje, a arheološke slojeve može se pratiti sve do kasnog srednjeg vijeka. Najznačajniji otkriveni objekt je velika trobrodna bazilika iz ranokršćanskog razdoblja (5.-6. stoljeće), koja još nije u potpunosti istražena, a dužina joj (zajedno s apsidom) iznosi 31,5 m. Sama bazilika dio je većeg ranokršćanskog kompleksa, jer se s njezine južne i sjeverne strane nalaze prostorije koje još nisu u potpunosti iskopane. U ovoj prigodi prvi put se cjelovito iznose rezultati dosadašnjih istraživanja te u razmatranje uzimaju pojedini nalazi vezani uz ranokršćansko razdoblje (ulomci kamenog i mramornog namještaja, ulomci zidnih freski i dr).

Irena Radić Rossi - Tomislav Fabijanić - Marko Mendašić

Rezultati istraživanja ranokršćanskog sakralnog kompleksa u uvali Tarac na otoku Kornatu

Arheološko istraživanje na prostoru oko današnje crkve Sv. Marije (Gospe od Pohođenja), poznatije pod imenom Gospe od Tarca, započelo je 2006. godine u organizaciji i pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Šibeniku. Ostatci dobro očuvane kasnoantičke apside iza apside postojeće crkve, ukazivali su na mogućnost otkrivanja značajnijih arheoloških nalaza. Tijekom prve istraživačke kampanje u građevini sa sjeverne strane današnje crkve otkriveni su ostatci krsnog zdenca križnoga oblika, kojemu je tijekom vremena funkcija izmijenjena.

Istraživanja su nastavljena od 2008. do 2010. godine. U tom razdoblju istražena je unutrašnjost današnje crkve, prostor unutar velike apside te južni dio lokaliteta. Sljedeće godine provedeno je sondiranje manjeg obima pred pročeljem crkve i konzerviranje kasnoantičke apside. Iste godine, u organizaciji Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, provedeno je 3D lasersko skeniranje otkrivenih struktura, s ciljem upotpunjavanja postojeće dokumentacije. Tijekom narednih godina, u organizaciji istog Odjela, istraživanja su se nastavila na širem prostoru sakralnoga kompleksa usporedo s konzerviranjem otkrivenih struktura, sukladno izvedbenom projektu prezentacije nalazišta.

Na osnovi otkrivenih zidova na prostoru Gospe od Tarca moguće je razlikovati najmanje pet razvojnih faza koje su prethodile današnjoj crkvi. Iako su pokretni nalazi relativno loše očuvani, oni svojom kronološkom raznolikošću jasno ukazuju na korištenje prostora od vremena starijeg željeznog doba. Osim toga, izgledno je i postojanje rimske vile na čijim se ostacima razvio sakralni kompleks. Za potrebe vile vjerojatno je izgrađena i operativna obala u dnu uvale.

Istraživanje utvrde Turete na obližnjoj istoimenoj uzvisini, realizirano u vremenu od 2011. do 2015. godine, ukazalo je na mogućnost nove interpretacije kompleksa kao utvrđenog samostana s

dislociranom kulom. On je kao takav mogao biti dijelom bizantskog obrambenog sustava, ravnopravan s građevinama vojnog karaktera. Takav kompleks mogao je opsluživati raštrkane stanovnike kornatskog arhipelaga, a po potrebi i pomorce u prolazu kroz Kornatski kanal.

Mirjana Sanader

Lektori na ranokršćanskim spomenicima iz Salone i Parenčija

Posljednjih desetljeća istraživanja o glasnom čitanju u antici doživjela su veliki zamah, pri čemu se istraživači još nisu uspjeli složiti u svezi s načelnim i prethodnim pitanjem, a to je - je li se auditoriju naglas čitalo iz rukopisa ili se koristilo usmenom predajom ranije memoriranog teksta. Jedan od razloga nepostojanju konsenzusa je i onaj da ne raspoložemo antičkim tekstom koji bi izvijestio o eventualnim propisima za čitanje naglas, za glasno čitanje. Većina stručnjaka je suglasna da je pitanje usmenosti bilo inscenirano za bolje posredovanje sadržaja tekstova te da se glasno čitanje, bilo za publiku, bilo za sebe, zadržalo tijekom cijele antike, kako tijekom određenih kulturnih radnji tako i tijekom privatnih, javnih i službenih okupljanja. Profesionalni čitači djelovali su i u ranom kršćanstvu kada su se pojavili kao ranocrkvena služba lektora (čitača) krajem 2. stoljeća ili početkom 3. stoljeća, o čemu svjedoči Tertulijan (160.–240. god.) u djelu *Prescription against Heretics* (41.8).

U Saloni i Parenčiju pronađeni su natpisi koji spominju ranokršćanske lektore. Cilj ovoga rada je uklopiti te natpise u do sada poznate činjenice o toj zanimljivoj ranokršćanskoj službi i kontekstualizirati ih u odnosu na aktualna istraživanja o javnom čitanju u antici.

Ranko Starac

Crkve na otoku Krku između 5. i 9. stoljeća - primjer refugijalnog sakralnog i stambeno-rezidencijalnog sklopa u šumi Cickini

Posljednjih desetljeća više se pozornosti usmjerava na kasnoantičko-ranokršćansku arhitektonsku baštinu unutar ruralnog ambijenta na otoku Krku. U prvom, uvodnom dijelu izlaganja predstaviti će se položaji do sada poznatih ranokršćanskih crkava širom otoka, te ukratko prikazati njihov arhitektonski oblik, kao i kontekst u kojem su pojedini objekti nastali. Glavnina priopćenja odnosi se na dosadašnje spoznaje temeljem arheoloških istraživanja lokaliteta Cickini, smještenog u šumskom prostoru nedaleko naselja Sveti Vid-Miholjice u općini Malinska-Dubašnica. Položaj se nalazi u blizini danas zapuštene kopnene komunikacije kojom su bili povezani Omišalj (odnosno položaj grada Fulfinuma) i grad Krk (antički *Curicum*), oko 3 km udaljen od morske obale. Istraživanjima koja traju od 2002. godine postupno su otkopani i konzervirani arhitektonski ostatci crkve složenog tlocrta s nizom pomoćnih prostorija te baptisterijem sa zidanom piscinom. Analizom pregradnji sklopa, više od 220 ulomaka kamene dekorirane opreme crkve, kao i dekoriranih arhitektonskih elemenata, zaključujemo da je crkva podignuta na osnovi manje kasnoantičke građevine polovicom 6. stoljeća, no ubrzo je, na samom početku 7. stoljeća, bila djelomice pregrađena. U toj drugoj kronološkoj etapi izgrađen je uz crkvu prostran stambeno-rezidencijalni kompleks, koji se trenutno istražuje, a prema procjeni prostire se na oko 2500 četvornih metara površine. Najvažnije otkriće predstavlja prostor salutatorija, odnosno dvorane za primanja. Prema tragovima pokretnog arheološkog materijala, čitav sklop bio je u funkciji i tijekom 8. stoljeća, da bi bio iznenada napušten te potom, tako ispražnjen, u potpunosti spaljen i razoren. Hrvatsko stanovništvo koje je napučilo otok nije koristilo ovaj položaj, iako postoje tragovi pokušaja obnove sakralnog objekta, koja nije dovršena, te je čitav lokalitet od ranog srednjeg vijeka potpuno napušten i prekriven šumom do današnjih dana.

Tomislav Šeparović

Šuplja crkva u svjetlu numizmatičkih nalaza

Tema rada povezana je s jednim od najznačajnijih kompleksnih nalazišta u južnoj Hrvatskoj – Šupljom crkvom u Solinu. S obzirom na temu znanstvenog skupa, poseban naglasak stavljen je na starokršćansko razdoblje iz kojega je monumentalna bazilika, građena u 6. stoljeću. Uz povijest istraživanja i pregled najznačajnijih starokršćanskih spomenika, posebno se analiziraju numizmatički nalazi. Uz pojedinačne nalaze brončanog novca, koji je bio u svakodnevnom optjecaju, raspravlja se i o značajnom skupnom nalazu bizantskih zlatnika skrivenih u drugom desetljeću 7. stoljeća. Svi ti nalazi dragocjeno su svjedočanstvo turbulentnog razdoblja kada Salona pod teretom gospodarske i političke krize polako gubi značaj i prestaje biti dio bizantskog posjeda na istočnoj jadranskoj obali.

Zrinka Šimić-Kanaet

Ranokršćanski motivi na afričkoj i fokejskoj keramici

Brojne radionice na području sjeverne Afrike i Male Azije od 1. do 7. st. po. Kr. proizvode keramiku za izvoz, što potvrđuju nalazi u mediteranskim urbanim i ruralnim naseljima. Među keramičkim nalazima izdvaja se grupa finog stolnog posuđa nazvana *African red slip ware* (ARSW) i fokejska crvenoglačana keramika (*Phocaeen red slip*, PRS). Posuđe tih grupa zastupljeno je zdjelama, plitkim tanjurima, pliticama i bocama koje su često ukrašavane raznim reljefnim motivima među kojima i onima s kršćanskom simbolikom: prikazima monograma, križa, lava, ribe, pijetla, palme i biblijskih scena.

Motivi mogu biti izrađeni u reljefu ili utisnuti pečatom na dnu, obodu ili na stijenki posude. U radu će biti analizirana ranokršćanska

simbolika na primjeru afričkog stolnog posuđa i fokejske keramike s područja jadranske obale i unutrašnjosti.

Domagoj Tončinić

Preliminarno izvješće o arheološkim istraživanjima nalazišta Velić kod Trilja (2011. – 2017.)

U radu će biti prikazani preliminarni rezultati arheoloških istraživanja na nalazištu Velić i njegovoj okolini. Velić, koji se nalazi tek nekoliko kilometara u pravcu sjeveroistoka od grada Trilja, bio je potpuno nepoznat stručnoj javnosti do 2011. godine kada je, zahvaljujući dojavi mještanina, došao u fokus znanstvenog interesa. Nakon prvog terenskog obilaska i procjene njegovog arheološkog potencijala, započelo je zaštitno arheološko istraživanje. Već tijekom prvog istraživanja pokazali su se tragovi ranokršćanske grobnice, koja je bila djelomično devastirana. Nalazište je uskoro zaštićeno kao kulturno dobro i upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-5709. Time je započeo projekt arheološkog istraživanja Velića. Taj projekt obuhvaća arheološka iskopavanja, pregled i dokumentiranje nalazišta s ciljem otkrivanja urbanog prostora kojemu je pripadala grobnica, ali i prikupljanja podataka o regionalnim promjenama krajolika, životu i društvenim kretanjima na prostoru Velića. Osim toga, obuhvaća i zaštitu nalazišta, konzervaciju istraženih objekata i diseminaciju rezultata.

Trpimir Vedriš

Ranokršćanski mučenici između hagiografije i arheologije

Nesklad između povijesnih pisanih vrela i materijalnih svjedočanstava prošlosti nije endemična boljka istraživanja ranokršćanskih mučenika. No, napetost i prožimanje između historiografije i arheologije na osobit su način prisutne u suživotu tih dviju povijesnih disciplina na području ranokršćanske arheologije. Polazeći od postanka i razvoja ranokršćanske arheologije kao zasebne znanstvene discipline, želio bih ovom prigodom razmotriti mjesto koje su predaje o kršćanskim mučenicima imale u oblikovanju tog specifičnog istraživačkog polja. Nastanak ranokršćanske arheologije znatnim je dijelom – na tragu višestoljetnog zanimanja za rimsku ranokršćansku starinu – povezana upravo s istraživanjem tekstualne tradicije oblikovane oko kulta mučenika. Stoga su razvoj te discipline, njezino grananje, pa i krize identiteta unutar recentnih „ranokršćanskih studija“, na više načina relevantni za istraživače kasnoantičke hagiografske tradicije.

U metodološkom smislu, čini se očitim da je suprotstavljanje pisanih izvora arheološkim svjedočanstvima tek nešto manje nepotrebno i štetno od pojednostavljene uporabe tekstova za tumačenje dekontekstualiziranih nalaza ili naivnog korištenja arheologije za dokazivanje autentičnosti pisanih vrela. Stoga bih, u svjetlu razvoja obje discipline (kritičke hagiografije i ranokršćanske arheologije) htio upozoriti na potrebu za suradnjom koja ne smije isključivati metodološku kritičnost svojstvenu svakoj od njih. Nastojeći odgovoriti na pitanje o utjecaju novijih arheoloških istraživanja na proučavanje hagiografije, nastojat ću stoga na nekoliko odabranih primjera kritičkog iščitavanja hagiografske tradicije u svjetlu arheoloških otkrića pokazati kako plodonosna suradnja u praksi može izgledati.

Emma Višić-Ljubić

Marusinac u svjetlu novih istraživanja

Na lokalitetu Marusinac u Solinu nalaze se ostatci poznatog starokršćanskog bazilikalno-cemeterijalnog kompleksa koji je izgrađen na mjestu pokopa kršćanskog mučenika Anastazija, doseljenika iz Akvileje u vrijeme Dioklecijanovih progona kršćana. Istraživanja Marusince započeo je don Frane Bulić 1890. godine, a nastavili su ih krajem tridesetih godina prošlog stoljeća Ejnar Dyggve i Rudolf Egger objavivši rezultate u važnoj publikaciji *Forschungen in Salona III*. Novija istraživanja pod vodstvom Emilija Marina trajala su od 1991. do 2000. godine s naglaskom na sjeverni, dotada neistraženi dio tzv. *basilicae discopertae* pokazavši da se izgled tog dijela građevine razlikuje od ranije predložene Dyggveove rekonstrukcije. Od 2005. do 2007. godine istraživanja se nastavljaju pod vodstvom Eme Višić-Ljubić i obuhvaćaju prostor jugoistočno od sjeverne bazilike gdje su, uz postojeće, otkrivene još dvije presvođene zidane grobnice s pristupnim hodnicima. Istražena je i unutrašnjost četiri sarkofaga u *Raumu I* u kojima su, pored skeleta, pronađeni ulomci natpisa, menzi i arhitektonske plastike. Od 2009. godine započeli su veći konzervatorsko-restauratorski zahvati na arhitektonskim ostatcima sjevernog i istočnog dijela bazilike te novopronađenih zidanih grobnica. Tijekom neophodnih arheoloških istraživanja koja su pratila te radove, otkriven je određeni broj jednostavnijih grobova u amforama i pod tegulama te dosta sitnog pokretnog arheološkog materijala (keramike, stakla, metala, novca i sl.), a uz klupu sjevernog zida građevine i *in situ* ostatci mramornih podnih ploča. Prilikom konzervacije popločenja uz vanjski zid bazilike otkriveni su natpisi na dvjema pločama koji su bili ugrađeni kao spoliji. Konzervatorski radovi i arheološka istraživanja odvijaju se i dalje s ciljem da se ovaj izdvojeni salonitanski lokalitet sačuva te da se stvore uvjeti za buduću prezentaciju.

Jakov Vučić

Još jednom o ranokršćanskim nalazima iz Novalje

Prošlo je više od 46 godina od dana 3. studenoga kada je, kopajući u svom dvorištu u centru Novalje, Vladimir Vidas, zvani Bonaparte, pronašao čuvene novljanske relikvijare. Nalaz sadrži srebrni elipsoidni neukrašeni relikvijar, osmerokutni relikvijar sa stožastim poklopcem ukrašen prikazom Krista i apostola, ulomke staklene posude i na koncu dijelove mjedene oplata ukrašene iskucanim prikazima iz Starog i Novog zavjeta. O samim okolnostima nalaza sačuvan je zapis u pismu koje je 6. lipnja 1972. godine, nepunih osam mjeseci poslije događaja, očevidac Zoran Šimatović uputio dr. sc. Borisu Ilakovcu. Do danas je ostalo otvoreno pitanje vezano uz karakter nalaza. Dio autora pretpostavlja kako je kvadratna konstrukcija u kojoj su predmeti pronađeni bila u funkciji oltarnoga groba, dok dio pretpostavlja kako je riječ o improviziranoj ostavi u koju su dragocjeni predmeti skriveni. Osim problema vezanih uz nalaz relikvijara, među znanstvenicima postoje dvojbe i o karakteru nalazišta. Relikvijari su danas izloženi u Arheološkom muzeju Zadar.

U radu se ponovno sagledava kontekst cjelokupnog nalaza i karakter nalazišta, poglavito u svjetlu rezultata novijih arheoloških istraživanja. Posebni naglasak stavlja se na rekonstrukciju drvene škrinje od koje se sačuvao dio mjedene oplata ukrašen scenama iz Starog i Novog zavjeta. Ovaj dojmljiv spomenik postao je neizostavan primjer ranokršćanske umjetnosti na prostoru Republike Hrvatske. Detaljnim pregledom škrinje i dokumentacije koja se čuva u Arheološkom muzeju Zadar, uočene su manjkavosti i pogreške u njenoj rekonstrukciji. Analizom sačuvanih ostataka, stanja koje je zabilježeno u dokumentaciji i rekonstrukcijom postupka izrade, pokušat će se pružiti što vjernija slika njenog izvornog izgleda.

Hrvoje Vulić

Cijena spasa duše – preliminarni rezultati probnih arheoloških istraživanja na lokalitetu Kamenica u Vinkovcima

Iako je lokalitet poznat više od 100 godina, tek su od 2009. godine poduzeti značajniji koraci prema zaštiti i valorizaciji, koji su u konačnici rezultirali proglašavanjem zaštićene arheološke zone Kamenica (Z-4976). Geofizička snimanja (georadar, magnetometrija i električni potencijal) vršena su 2012. i 2014. godine, a probna istraživanja 2013.–2015. godine. Istraživanja su potvrdila pretpostavke ranijih istraživača da se radi o ranokršćanskom kompleksu, na kojem je vrlo vjerojatno spaljen Sv. Polion i za koji postoje snažni argumenti da je, u barem u jednoj od dvije faze gradnje, bio carska donacija. Kompleks je pljačkan do u 19. stoljeće i sačuvano je vrlo malo nedirnutih cjelina, a od pokretnih nalaza posebno se ističu razne vrste mramora kojima je kompleks bio opremljen i velika količina numizmatičke građe pronađena tijekom istraživanja i terenskih pregleda. Kako je stratigrafska situacija relativno složena, istraživanja su obustavljena dok se ne riješi pitanje vlasništva nad zemljištem i mogućnosti konzervacije i prezentacije pronađenih arhitektonskih ostataka jednog od najvažniji ranokršćanskih kompleksa na području kontinentalne Hrvatske.

Joško Zaninović

Ranokršćanske crkve na drniškom području – topografija i nalazi

Na području nekadašnje općine Drniš (danas Grad Drniš, Općina Promina, Općina Ružić i Općina Unešić) provedenim sustavnim arheološkim rekognosciranjima Gradskega muzeja Drniš potvrđene su poznate stare i otkrivene su nove lokacije s ranokršćanskim nala-

zima. Dosad su provedena istraživanja na trima arheološkim lokalitetima (Čakljine – Biočić, Cecela – Siverić, Crkvina – Trbounje), dok su na desetak lokaliteta otkriveni dijelovi ranokršćanskoga crkvenog namještaja i sarkofaga te su pronađeni arhitektonski ostatci objekata (Grudine – Razvođe, Gradac, Baljci, Lišnjak, Brištani, Nečven, Balina glavica, Varoš, Kričke, Unešić). Lokaliteti iz ovoga razdoblja egzistirali su od početka 4. stoljeća (Crkvina – Trbounje) pa do 7. stoljeća kad su razoreni (Čakljine – Biočić, Grudine – Razvođe). U ovom prikazu pokušat ću povezati tipologiju arheoloških lokaliteta, u prvom redu crkvenih građevina, s društveno-ekonomskim okruženjem u kojem su nastale. Temeljem dosadašnjih istraživanja može se zaključiti da na drniškom području postoji još neotkrivenih ranokršćanskih lokaliteta na područjima gdje su postojala naselja, premda nema zabilježenih ostataka iz toga razdoblja. Cilj ovoga pregleda je pružiti cjelovitiju sliku ranokršćanskog razdoblja na drniškom području.

I. ŠKUP HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE ARHEOLOGIJE (HRRANA)

ADRESE

Kristina Babić
Bobani 9
HR – 21 231 Klis
kristinababic004@gmail.com

Marija Buzov
Hrvatsko društvo za proučavanje
antičkih mozaika (HDPAM)
Prilaz Djure Deželića 54
HR – 10 000 Zagreb
marija.buzov@iarh.hr

Nenad Cambi
Zoranićeva 4
HR – 21 000 Split
nenad.cambi@xnet.hr

Morana Čaušević-Bully
Université de Franche Comté /
UMR Chrono-Environnement
30, rue Mégevand
F-25030 Besançon cedex
morana.causevic-bully@univ-fcom-
te.fr

Sébastien Bully
UMR ARTeHIS du CNRS
6 boulevard Gabriel
F – 21000 Dijon
sebastien.bully@club-internet.fr

Dino Demicheli
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
ddemiche@ffzg.hr

Kristina Džin
Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, Zagreb
Centar za arheološka istraživanja
Međunarodni istraživački centar za
arheologiju, Brijuni.Medulin
Marulićev trg 19/1
HR – 10000 Zagreb
kristina.dzin@pu.t-com.hr

Tomislav Fabijanić
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Ulica Mihovila Pavlinovića bb
HR-23 000 Zadar
tfabijan@unizd.hr

Krešimir Filipec
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
kfilipec@ffzg.hr

Sanja Ivčević

Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
HR – 21000 Split
sanja.ivcevic@armus.hr

Ante Jurčević

Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika u Splitu
S. Gunjače 3
HR – 21 000 Split
antejurcevic72@gmail.com

Miljenko Jurković

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
mjurkovi@ffzg.hr

Iva Kaić

Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
ikaic@ffzg.hr

Ivanka Kamenjarin

Muzej grada Kaštela
Lušiško brce 5
HR – 21215 Kaštel Lukšić
zuvana@gmail.com

Dora Kušan Špalj

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 Zagreb
dkusan@amz.hr

Vesna Lalošević

Hrvatsko društvo za proučavanje
antičkih mozaika (HDPAM)
Prilaz Djure Deželića 54
HR – 10 000 Zagreb
vesnalalosevic@yahoo.com

Tanja Lolić

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel Zagreb
tanja_lolic@yahoo.com

Marija Marić Baković

Franjevački muzej i galerija Gorica-
Livno
Gorička cesta bb
BiH – 80101 Livno
marija.maric.b@gmail.com

Emilio Marin

Hrvatsko katoličko sveučilište
Odjel za povijest
Ilica 242
HR – 10000 Zagreb
emilio.marin@unicath.hr

Vinka Matijević

Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
vibubic@ffzg.hr

Branko Matulić

Sveučilište u Splitu
Livanjska 5
HR-21000 Split
branko.matulic@unist.hr
branko.matulic@st.t-com.hr

Marko Mendušić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Šibeniku
marko.mendusic@min-kulture.hr

Branka Migotti
Odsjek za arheologiju HAZU
Ulica Ante Kovačića 5
HR – 10000 Zagreb
branka.migotti@gmail.com

Marina Milićević Bradač
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
mmilicev@ffzg.hr

Dino Milinović
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
dmilinov@ffzg.hr

Ana Pavlović
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
apavlovi3@ffzg.hr

Marta Perkić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Dubrovniku
Restićeva 7
HR – 20000 Dubrovnik
Marta.Perkic@min-kulture.hr

Maja Petrinec
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split
Stjepana Gunjače 3
HR – 21000 Split
petrinec65@gmail.com

Irena Radić Rossi
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Ulica Mihovila Pavlinovića bb
HR-23 000 Zadar
irradic@unizd.hr

Mirjana Sanader
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
msanader@ffzg.hr

Ranko Starac
Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja
Muzejski trg 1
HR – 51000 Rijeka
ranko@ppmhp.hr

Tomislav Šeparović
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split
Stjepana Gunjače 3
HR – 21000 Split
tomislav.separovic@mhas-split.hr
tomiseparovic@gmail.com

Zrinka Šimić Kanaet
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
zsimic@ffzg.hr

Domagoj Tončinić
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
dtoncini@ffzg.hr

Trpimir Vedriš
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR – 10000 Zagreb
tvedris@ffzg.hr

EMA VIŠIĆ-LJUBIĆ
Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
HR – 21000 Split
ema.visic-ljubic@armus.hr

Jakov Vučić
Arheološki muzej Zadar
Trg opatice Čike 1
HR – 23000 Zadar
jvucic@amzd.hr

Hrvoje Vulić
Gradski muzej Vinkovci
Trg bana J. Šokčevića 16
HR - 32100 Vinkovci
hrvoje@muzejvk.hr

Joško Zaninović
Gradski muzej Drniš
Domovinskog rata 54
HR - 22320 Drniš
gradski.muzej.drnis@gmail.com

**I. SKUP HRVATSKE RANOKRŠĆANSKE ARHEOLOGIJE
(HRRANA)**

Nakladnik

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Arheološki zavod
FF press
I. Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

prof. dr. sc. Vesna Vlahović-Štetić

Urednici

prof. dr. sc. Mirjana Sanader
doc. dr. sc. Domagoj Tončinić
dr. sc. Iva Kaić
dr. sc. Vinka Bubić

Tehnički urednik

Boris Bui

Računalni slog i oblikovanje naslovnice

Boris Bui

Tisak i uvez

Kolor klinika d.o.o., Zagreb

ožujak 2018.

ISBN 978-953-175-675-4